

Renner Zsuzsanna

Viṣṇu Varāha (Vadkan) *avatār*ja az indiai szövegekben és művészetben

Doktori disszertáció tézisei

A Varāha *avatāra* jelentősége a vallástörténeti kutatás szempontjából és a disszertáció célja

Az *avatāra*-tan az indiai vallások iránti tudományos érdeklődés kezdete óta a kutatás fontos kérdéskörét jelenti. Az *avatār*ák kultuszának népszerűségén túl ennek az a magyarázata, hogy az *avatāra*-tan mint az indiai vallási szinkretizmus tipikus jelensége lehetővé tette a nem árja vallási elemek, istenségek, kultuszok beolvasztását a vallásosság korábbi, brāhmaṇikusnak nevezett rendszerébe, s ezzel döntő szerepet játszott a hinduizmus ma ismert formájának kialakulásában. E hosszan tartó folyamat során – melynek állomásai a védikus *saṃhitā*k késői rétegeitől kezdve a brāhmaṇákon, āraṇyákon, upaniṣadokon és az eposzokon át a purāṇákig követhetők nyomon –, a vallásosság korábbi, politeisztikus és személytelenebb formáit határozottan személyes, teisztikus, sőt monoteisztikus tendenciák váltották fel, melyek a Viṣṇu alakja körül kikristályosodó kultusz esetében devocionális jelleggel párosultak. A fokozatosan fő isteni rangra emelkedő Viṣṇu alakjában egybeestek és kikristályosodtak mindazok az elemek, amelyek a kifejlett vaiṣṇavizmus karakterisztikus jegyeit alkotják. Ezek között meghatározó Viṣṇunak a világot teremtő áldozattal való azonosítása, s a saját maga által teremtett világ fenntartásában játszott, aktív és morális indíttatású szerepe, melynek gyakorlati keretét *avatār*áinak (megtestesüléseinek, "alászállásainak") rendszere alkotja.

A megtestesülések közül négy – a Hal, a Teknős, a Vadkan és a Törpe – a *Vedá*kából és a brāhmaṇákból ismert kozmogóniai mítoszokban gyökerezik. A Vadkan már a *Veda*-himnuszokban megjelenik, de nem mint Viṣṇu (vagy bármely más istenség) megtestesülése, hanem mint az árják ellensége, az *asurák* kincsének őrzője, ami azt mutatja, hogy a Vadkannak a szubkontinens őslakosságával való kapcsolata már a legkorábbi indiai vallási irodalomban tetten érhető. Valószínűsíthető, hogy a Földet az ősvizek mélyéről kiemelő Vadkan mítosza egy pre-árja kultuszban gyökerezik, mely kapcsolatban állt a

termékenységgel, s melynek középpontja a Vindhya-hegység volt. A Vadkan-mítosznak két változata létezik, melyeknek magja – a Föld kimentése a vizekből – azonos. A különbség az, hogy míg egyik esetben a hangsúly a teremtéssel való kapcsolaton van, addig a másik esetben a démoni ellenség legyőzésén, s ezáltal a Vişṇu *avatār*jaként fellépő Vadkan mítosza jó és gonosz kozmikus küzdelmébe ágyazódva olyan erkölcsi színezetet kap, ami jól megfeleltethető az ekkorra kialakuló Vişṇu-kép karakterisztikus jegyeinek.

Vişṇu Vadkan *avatār*jának – a művészeti ábrázolásokból és a szöveges forrásokból megállapíthatóan – két ikonográfiai típusa létezik: a félig vadkan-félig ember alakú, illetve az állat alakú ábrázolás, melyeket a szövegek a *Nṛ-varāha*, "ember-vadkan", illetve a *Yajña-varāha*, "áldozat-vadkan" terminussal jelölnék. Álláspontom szerint az ábrázolási hagyomány kétfélesége a Varāha-mítoszokban mutatkozó eltérést tükrözi, amennyiben az állat alakú ábrázolás jellemzően a kozmogóniai mítoszváltozathoz, a félig vadkan-félig ember alakú ábrázolás pedig az *avatāra*-mítoszhoz köthető. Disszertációmban a Varāhára vonatkozó szövegek és a megvalósult művészeti ábrázolások ikonográfiájának vizsgálatával ezt az összefüggést kívánom bizonyítani. A Varāha ábrázolásokat számba véve vizsgálom továbbá a két ábrázolási típus időbeli és térbeli (földrajzi) elterjedését. Ennek alapján megállapítást nyer, hogy míg a félig vadkan-félig ember alakú ábrázolás már a legkorábbi szobrászati ábrázolások között felbukkan, majd egyre gyakoribbá válva a hindu India egészében elterjed, s készítése a hindu dinasztiák végéig folyamatos, addig az állat alakú ábrázolás elterjedése térben és időben jóval behatároltabb: az ábrázolások koncentráltan fordulnak elő Közép-Indiában a Gupta dinasztia, majd a Guptákat követő Paramāra, Kalacuri és Candella dinasztia uralkodásának idején, azaz az 5-13. században. Választ keresek arra a kérdésre, hogy melyek lehettek azok a sajátos körülmények, amelyek kedveztek a Vadkan ábrázolás elterjedésének, milyen történeti-vallástörténeti folyamatok állhattak az állatalakú Vadkan közép-indiai sikere hátterében, s melyek voltak azok az ikonográfiai sajátosságok, illetve az ikonográfiai ábrázolásoknak azok az elsődleges és másodlagos olvasatai, amelyek ezeket a folyamatokat elősegítették.

Disszertációmban a történeti-vallástörténeti folyamatok vizsgálatában az ikonográfiai megközelítés kínálta lehetőségek fokozott kiaknázására törekszem. Kutatásom alapját és eszköztárát a Vadkan *avatār*ára vonatkozó mitológiai és ikonográfiai szövegek és a téma irodalma mellett az a főként Közép-Indiában és Uttar Pradesh-ben végzett kutatás és terepmunka jelentette, melynek során a részben múzeumi gyűjteményekben, részben nagy

százalékban ma is *in situ* található állat alakú Vadkan ábrázolások ikonográfiájának és környezetének helyszíni tanulmányozását végeztem el.

1. fejezet: A vaiṣṇavizmus és az avatārák kutatása – tudománytörténeti áttekintés

Dolgozatom első fejezetében az *avatāra* kutatás múltját, eddigi eredményeit tekintem át a vallástörténeti és az ikonográfiai kutatás szempontjából. Végigkövetem azt a folyamatot, amelynek során az indiai vallásosság és művészet nyugati megismerésének igénye az első utazók és a hittérítők beszámolóitól a rendszerezett feltárás igényének 17. század közepi megjelenésén keresztül a 18. század végére elvezet az indiai vallástörténet tudományos igényű és megalapozottságú kutatásáig. Az *avatāra*-kutatás, nem függetlenül a vaiṣṇavizmus egészét érintő vallástörténeti kutatásoktól, a régészeti, numizmatikai és epigráfiai források mind teljesebb feltárásával, s a szövegkiadások hozzáférhetővé válásával mélyült el. A vallástörténeti vizsgálódások egy speciális ágaként fejlődött ki az ikonográfia kutatása, amely a megvalósult ábrázolások sajátosságainak interpretációja révén nemcsak a kultusztárgyak azonosítását és datálását teszi lehetővé, de fontos információkkal szolgálhat a vallási élet egyes lényeges aspektusai – pl. a kultusztárgyak létrejöttének kontextusa, az ábrázolt istenség kultuszának szerepe az adott korszakban és régióban, egyes uralkodó dinasztiák vallási preferenciái – vonatkozásában. A Vadkan megtestesülés vizsgálata egyrészt a hinduizmus/vaiṣṇavizmus/*avatāra*-kutatás tágabb kérdésfelvetése körébe, másrészt az ikonográfiai kutatások kontextusába ágyazódik; célzottan Viṣṇunak ezzel a megtestesülésével akár vallástörténeti, akár ikonográfiai szempontból viszonylag kisszámú mű foglalkozik.

2. fejezet: A vaiṣṇavizmus kialakulása: Viṣṇu fő istenséggént való kiemelkedése és jellegzetes tulajdonságai, az avatārák kialakulása és szerepe

A második fejezetben a vaiṣṇavizmus kialakulásával, Viṣṇu fő istenséggént való kiemelkedésével és jellegzetes tulajdonságaival, valamint az *avatārák* kialakulásával és szerepével foglalkozom. Az időszámításunk kezdete előtti századokban formálódott, s a Gupta-korban öltött végleges formát az a teisztikus kultusz, melynek középpontjában egyedüli főistenként Nārāyaṇa-Viṣṇu állt, s amely róla a vaiṣṇavizmus elnevezést kapta. A teisztikus kultusz Viṣṇuja valójában három isten: az ember-isten Vāsudeva-Kṛṣṇa, a vedikus szoláris isten Viṣṇu és a *brāhmaṇák* kozmikus istene, Nārāyaṇa azonosítása révén jött létre. A vedikus

Viṣṇu szoláris isteni jellege, az univerzumot kimérő három lépésével szimbolizált teremtő aktusa és az áldozattal való azonosítása csírájában már hordozza a későbbi főisten karakterisztikus jegyeit, egyszersmind alkalmassá teszi a kiemelkedésre és kijelöli azokat a kapcsolódási pontokat, melyek révén legfőbb tulajdonságait erősítve több istenség az alakjába olvadhatott. A komponensek egyenkénti vizsgálata rávilágít, hogy azok, részben legalábbis, nemcsak Viṣṇu főisteni alakjának, de megtestesüléseinek és azok ikonográfiájának – elsősorban a Viṣṇu-Varāha ikonográfia kozmikus elemeinek – alakulására is hatással voltak. A vaiṣṇavizmus kialakulásának több mint egy évezredet felölelő folyamatában a szinkretizmusok vedikus, epikus és purānikus csomópontjainak megragadására törekszem az egyes korszakok releváns szöveghelyeinek vizsgálatával. Dolgozatomnak ebben a fejezetében nyomon követem az *avatārák* standard (tíz) listájának kialakulását. Az istenség manifestációinak tana a *pāñcarātra* rendszer legfőbb doktrínája, mely az istenség különböző szintű megjelenési formáinak megkülönböztetésével fontos szerepet játszott az istenábrázolások létrejöttében és elterjedésében éppúgy, mint az *avatāra* ábrázolások kialakulásában és népszerűvé válásában, továbbá a *vyūha*-tan az állatalakú Varāha ábrázolások esetében közvetlenül is hatott az ábrázolások ikonográfiájára.

3. fejezet: A Vadkan megtestesülés szöveges háttere: kozmogonikus és *avatāra* mítoszok

Dolgozatomnak ebben a fejezetében végig követem a Vadkan-mítosz formálódását a *Ṛg-vedától* az *Atharva-vedán*, a *brāhmaṇák*, a *saṃhiták* és az *āraṇyakák* vonatkozó szöveghelyein keresztül a *purāṇák*ig és a *vāstu-śāstrák* közül az *Aparājita-prcchā*-ig. A szövegek vizsgálata alapján elkülöníthetővé válik a mitológikus szövegeken belül a kozmogóniai és az *avatāra* mítosz változat, melyek magyarázatot adnak a Vadkan ikonográfiai ábrázolásának kétféleségére. A teremtésmítosz Vadkanját a szövegek a teremtő áldozattal azonosítják (Yajña-varāha). Ez a mítoszváltozat és az Áldozat-Vadkan testrészeinek szimbolikus értelmezése a *purāṇák*ban, melyet dolgozatomban részletesen elemzek, rávilágít a thériomorf Vadkan ikonográfiai sajátosságainak eredetére. A teremtéssel kapcsolatban álló Vadkan termékenység aspektusa az *Atharva-vedától* nyomon követhető, s párhuzamai megtalálhatók számos indoeurópai és nem indoeurópai mitológiában és folklórban. Fontos mozzanat, hogy az indiai folklórból ismert párhuzamok mindegyike Közép-Indiából származik. Az *avatāra* mítoszból, ahol a Vadkan a Hiranyākṣa démon megölésével menti meg a Földet, a Vadkan eredeti, kozmogonikus funkciója fokozatosan

háttérbe szorul, majd eltűnik, de tovább él a Vadkan és a Földistennő intim kapcsolata, mely az ikonográfiában is tükröződik. A szanszkrit nyelvű szöveghelyek egy részét saját fordításban közlöm.

4. fejezet: A Vadkan megtestesülés szöveges háttere: a művészeti ábrázolásokra vonatkozó ikonográfiai leírások

Disszertációm negyedik fejezetében a Vadkan megtestesülés művészeti ábrázolásaira vonatkozó ikonográfiai leírásokat elemzem. Megállapítható, hogy a szövegek és az ismert ábrázolások között csak részben van megfelelés: egyrészt a szövegekben említett ábrázolási típusok egy részének nem ismerjük megvalósult formáját, másrészt a megvalósult ábrázolásoknak csak egy kisebb hányada feleltethető meg pontosan valamely szöveg leírásának (például a dél-indiai Pallava Nṛ-varāha ábrázolások szöveges hátterét a *Vaikhānasāgama* adja). Feltűnő az állat alakban ábrázolt Vadkanra vonatkozó, részletes ikonográfiai szövegek hiánya. A legfontosabb ikonográfiai szöveg, a *Viṣṇudharmottara Pratimālakṣaṇa* című fejezete ugyanakkor az állat alakú Vadkanra vonatkozó egyetlen sorában a Vadkant Viṣṇu kozmikus formájával hozza kapcsolatba, s így ikonográfiai hátterét adja azoknak a thériomorf Vadkan ábrázolásoknak, melyeken a világegyetem képe jelenik meg, s amelyet a *purāṇák* Yajña-varāhának neveznek. Az elemzett szöveghelyeket saját fordításban közlöm.

5. fejezet: a Varāha *avatāra* megjelenítése a művészetben: a megvalósult ábrázolások megoszlása típus, kronológia és keletkezési hely szerint; az ábrázolások ikonográfiai elemzése

Dolgozatomnak ebben a fejezetében nyomon követem a Varāha ábrázolások terjedését, típusainak kialakulását és azok ikonográfiájának változását az első ábrázolások megjelenésétől a 16. század végéig. Módszerem a következő: a vizsgált időintervallumban (i. sz. 1–16. század) kronológiai tagolásban – pre-Gupta kor (3. századig), Gupta-korszak (4–5. század), poszt-Gupta-kor (6. század–8. század közepe) és középkor/hindu dinasztiák kora (8. század közepe–16. század) – vizsgálom a Varāha ábrázolás két típusa, a Nṛ-varāha és a Yajña-varāha elterjedését az egyes régiókban (tagállamokban). Regionális szinten, illetve a legtöbb ábrázolással rendelkező Madhya Pradesh vonatkozásában kerületenkénti (district)

bontásban végzem el az ábrázolások ikonográfiai elemzését. Ez a módszer nemcsak az ábrázolások földrajzi terjedését teszi követhetővé, de lehetővé teszi az egyes ábrázolások ikonográfiai összehasonlítását akár horizontálisan a földrajzi készítőhelyek szerint egy adott korszakon belül, akár vertikálisan, azaz egy adott földrajzi egységen belül a különböző korszakok alkotásai között. Az általam megismert ábrázolások katalógusa 224 tételt tartalmaz, melyből 169 ábrázolás leírását és elemzését végeztem el; ezek közül indiai terepmunkám során 74 ábrázolást tanulmányoztam jelenlegi őrzési helyén. Ezekről az ábrázolásokról saját fotóimat közlöm.

A művek összegyűjtésekor nem törekedhettem minden szempontból teljességre, hiszen az összes ábrázolás számba vétele – különösen a Nṛ-varāha ábrázolások számának a 8. század második felétől, 9. századtól tapasztalható ugrásszerű növekedése miatt – meghaladta volna a dolgozat kereteit. Így prioritási rendet kellett felállítanom. A teljesség igényével vizsgáltam a pre-Gupta, Gupta és poszt-Gupta-kor összes számomra ismert ábrázolását mindkét típusból, annak érdekében, hogy a lehető legteljesebb képet adjam a Varāha ábrázolások kialakulása és elterjedése szempontjából kulcsfontosságú időszakokról. Ugyancsak a teljesség szándékával gyűjtöttem össze és írtam le valamennyi számomra ismert Yajña-varāhát valamennyi régióban a vizsgált teljes időintervallumban. Mivel a vizsgálódásaim nyomán kirajzolódó képen Közép-India – és az ábrázolások kialakulása tekintetében vele szorosan összefüggő Uttar Pradesh – kiemelt jelentőségű, ezekben a régiókban a Nṛ-varāha ábrázolásokról is igyekeztem minél árnyaltabb képet adni. A többi régió középkori Nṛ-varāha ábrázolásai esetében a leginkább jellemző típus részletes bemutatását választottam, a többi, látókörömbbe került ábrázolás listászerű felsorolása mellett. A listák és elemzések készítésénél az önálló ábrázolásokat vettem alapul, s csak kivételképpen – a lehetséges megjelenítési módok sokféleségének érzékeltetése végett – tettem említést *daśāvatāra* sorozatok keretében vagy a Viṣṇu ábrázolások keretén, illetve háttérben (*parikārikā*) megjelenő Varāhákról. Az ikonográfiai elemzések nyomán körvonalazódik, hogy az egyes korszakok és uralkodó dinasztiák melyik ikonográfiai típust preferálták, s annak ábrázolásában milyen ikonográfiai specifikumokat és stílusbeli sajátosságokat alakítottak ki.

6. fejezet: Következtetések

Disszertációm utolsó fejezetében a következtetések levonására kerül sor. Az ábrázolások számba vétele révén bizonyítást nyert az a kiinduló tétel, hogy míg a Vadkan állat alakú

ábrázolásai jellemzően Közép-Indiára lokalizálhatók, időben pedig az 5–13. század közöttre tehető a keletkezésük, addig a Nṛ-varāha ábrázolások készítése a legkorábbi *avatāra* ábrázolások megjelenésétől (Mathura, i. sz. 1–2. század) egészen a hindu dinasztiák végéig követhető, elterjedésük pedig Indiaszerte tapasztalható. Kirajzolódtak azok a történeti-vallástörténeti folyamatok és sajátos körülmények, amelyek az 5–13. század közötti India középső részén kedveztek a Vadkan állat alakú ábrázolásának. A vaiṣṇavizmus megerősödéséhez, s az *avatārák* kultuszának az ábrázolások gyakorivá válásában is megnyilvánuló népszerűsödéséhez a Gupta-kori uralkodói támogatás nagymértékben hozzájárult. Közép-India magterületei – Eran és környéke (Sanchi, Vidisha, Udayagiri) – a Gupta birodalom stratégiai fontosságú területét jelentették, melyet hódítással szereztek, s amely a nyugat-indiai hódításaik kiindulópontjául szolgált. A Vadkan ábrázolás iránti uralkodói preferencia kialakulását az a kézenfekvő párhuzam segítette, amely a Gupta uralkodók közép- és nyugat-indiai katonai sikereit követően a Földet megmentő Vadkan szimbolikáját a királyság területét az ellenségtől megszabadító, népe számára életteret biztosító, s ezzel az isteni teremtés művét megismétlő uralkodóra vetítette ki, aki a Vadkan ábrázolásának felállításával Viṣṇu megtestesülése és önmaga között vont párhuzamot, s ezzel nemcsak az istenség, de saját maga dicsőségét és hatalmát is hirdette. Az állat alakban megjelenített Vadkan testét a létszférák és lakóik ábrázolása borítja, így a Yajña-varāha ikonográfiája nemcsak félreérthetetlenül utal a Vadkan teremtésben betöltött szerepére, de mint teremtő áldozatot jeleníti meg. A teremtett világ egészét a testén hordozó Vadkan vizuális megjelenítési módja ezt az ikonográfiai típust Viṣṇu kozmikus formájával, illetve annak ikonográfiai ábrázolásával rokonítja.

Arra a kérdésre, hogy ez a fajta kultusz és ábrázolás miért éppen Közép-Indiában vert gyökeret, a vadkan kultusz közép-indiai eredete szolgál magyarázatul. A thériomorf Vadkan ábrázolásának ehhez a régióhoz való kötődése ikonográfiai megerősítését adja annak a vélekedésnek, hogy a Vadkan *avatāra* egy közép-indiai pre-árja kultuszt asszimilált. A Varāhára és az Emušára vonatkozó vedikus szöveghelyek és e neveknek a részben vagy egészében a pre-árja nyelvi szubsztrátumra utaló etimológiája egyaránt alátámasztja ezt a feltevést. Ismeretes, hogy Közép-India erdős-hegyes vidékeit a középkor századaiban jellemzően törzsi népesség lakta. Ezeken a területeken, különösen Malwában thériomorf kultuszok léteztek, közöttük egy vadkan istenségé, amely a helyi törzsek körében a korai időktől fogva ismert volt. A vadkan istenség brāhmaṇizációja a *brāhmaṇák* korában mehetett végbe, s a Gupta korra a vadkan-isten Viṣṇu kultuszába asszimilálódott.

A kozmogónikus Vadkan kultuszát a Guptákat Közép-Indiában felváltó dinasztiák vitték tovább. Ennek magyarázatát abban lelhetjük fel, hogy erős helyi kötődésük, sőt részben törzsi származásuk miatt egyfelől nem álltak messze tőlük a törzsi kultuszok, másfelől legitimációs és presztízs okok miatt fokozottan érdekelték lehetnek e törzsi kultuszok hinduizált formáinak érvényesítésében. A politikai-hatalmi aspektus mellett ugyanakkor a Vadkan termékenységi vonatkozása is mindvégig érvényesült. Az indiai mítoszban a Vadkan kiemeli a Földet a vizekből, azaz a forma nélkülség állapotából, és formát ad neki, kiterjeszti. A Vadkan sárrögbe fűrődő ormánya a mítosz szimbolikus nyelvén a Vadkannak a kozmikus teremtésben játszott megtermékenyítő szerepét jelképezi: a teremtés a Vadkan és a Föld egyesülése által jön létre. A *brāhmaṇák* Vadkanja azért emeli fel a Földet, hogy megtermékenyítse, s ez a szerepe azonos az áldozatéval; nem véletlen, hogy a kozmogonikus mítosszal összefüggő Vadkan a Yajña-varāha nevet viseli.

A Vadkan megtermékenyítő szerepe a mezőgazdasági termékenységgel is szoros összefüggésben áll, s ezt szöveges utalások és a Varāha ikonográfia egyes elemei is alátámasztják. Nem lehet véletlen az sem, hogy a thériomorf Varāha ábrázolásokat sok esetben ma is jól nyomon követhetően víztározók közvetlen közelében helyezték el, ami egyszerre utal a Vadkan mitológiai tetteire és a (mezőgazdasági) termékenységgel játszott szerepére. Ez utóbbi a ma élő Varāha kultuszának is része. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a Vadkan kultusz és ábrázolások politikai-hatalmi aspektusa és termékenységi funkciója összefüggött egymással és egymást kölcsönösen erősítette, hiszen a Föld (=a királyság területe, élettér) fenntartását biztosítani hivatott, s önmagát ilyennek hirdető uralkodó legitimációját a föld termékenységének biztosítása elősegítette és hitelesítette. Említést érdemlő körülmény továbbá, hogy a Közép-Indiában ma is *in situ* található számos állat alakú Vadkan ábrázolás közül több egyértelműen śaiva környezetben áll, ami arra utalhat, hogy a thériomorf Varāha ábrázolások sokrétű szimbolikája – az uralkodói hatalommal és a mezőgazdasági termékenységgel való kapcsolata, illetve az utóbbival összefüggő mágikus védő hatása – jelenlétét nem vaiṣṇava kontextusban is kívánatosá tette.

A Varāha ábrázolások két típusának hátterében álló mitológiai szövegek elkülöníthetők, s önmagukban is magyarázatul szolgálnak a két ábrázolási típus különbözőségére. Az ikonográfiai szövegek elsősorban a félig ember-félig vadkan alakú ábrázolásra vonatkozó részletes ismereteket tartalmazzák, s nem bontják ki az állat alakú változat ábrázolására vonatkozó tudnivalókat. Mégis – bár megfigyelhető, elsősorban a részletek vonatkozásában, bizonyos fokú alkotói szabadság – megállapítható, hogy az állat alakú ábrázolások esetében is

a fő ikonográfiai ismérvek azonosak, és általános elveket követnek. Az állat alakú Vadkanon megjelenő ábrázolások komplex rendszerének forrásaként a Földet felemelő Vadkan kozmogóniai mítoszát, a Yajña-varāhára vonatkozó purānikus leírásokat és (Nārāyaṇa-Kṛṣṇa-)Viṣṇu kozmikus megjelenési formáját jelölhetjük meg. Nem tarthatjuk kizártnak, sőt valószínűnek látszik a feltételezés, hogy a teljesen naturalisztikus, testén semmiféle ábrázolást nem hordozó Vadkan előfordulása a legkorábbi állat alakú ábrázolások között azt a pillanatot jelzi, amikor egy helyi thériomorf kultusz vadkanjának a hindu pantheonba való beemelése nyomán szükségessé válik és elkezdődik a thériomorf Varāha ábrázolási hagyományának kialakítása. Az ábrázolásoktól teljesen mentes, illetve a testén ábrázolások bonyolult rendszerét hordozó thériomorf Vadkan között a hiányzó láncszemet nézetem szerint az udayagiri Varāha domborműves paneljei jelenthetik, amelyek először fordítják le a Vadkan kozmogóniai mítoszát az ikonográfia vizuális nyelvére. Ennek a nagyszabású ábrázolásnak az oldalsó paneljein megjelenő elemek azután a thériomorf Varāha esetében is alkalmazhatóvá válnak. A későbbiek során az egyes közép-indiai dinasztiák a részletekre vonatkozóan kialakítják a maguk ábrázolási sajátosságait, a fő ikonográfiai ismérvek azonban mindvégig változatlanok maradnak. A közvetlen mitológiai jelentésen túli másodlagos – politikai-hatalmi, termékenység – olvasatok a Varāha mindkét típusának ikonográfiájában implicit módon vagy hangsúlyosan jelen voltak, s fontos szerepet játszottak e népszerű *avatāra* ábrázolásainak elterjedésében. Míg azonban Vadkan ábrázolásoknak az uralkodó *dharmá*ját és dicsőségét hangsúlyozó funkciója a Nṛ-varāha ábrázolásokkal a szubkontinensen szétterjedt, addig a Varāha kozmikus áldozatként való értelmezése a thériomorf Vadkan, s vele Közép-India sajátja maradt.

Disszertációm szöveges fejezeteit a jobb áttekinthetőség és az elemzések követhetősége érdekében a tárgyalt ábrázolások táblázatos összefoglalásával egészítettem ki, valamint négy, erre a célra készült térképpel, melyek a Varāha két típusának földrajzi előfordulásait mutatják India egésze, illetve Madhya Pradesh vonatkozásában. Dolgozatomat a felhasznált irodalom jegyzéke zárja.